

K NOVOJ PARADIGMI KULTURE *

JURAJ GRACIN
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 316.7:008
Prethodno priopćenje
Preliminary communication

Primljeno: 1988 — 12-15
Received

Polazeći od tvrdnje da je kultura »organski dio života« autor zaključuje da »kulturu treba živjeti«. Između tih dviju artoovskih postavki, u kojima je sadržano i značajno priznavanje spontaniteta kulture, u ovome se radu sintetiziraju neka moderna shvaćanja kulture kao sastavnog dijela sveukupnoga ljudskog razvoja u najtješnjoj svezi s prirodom. Na osnovi toga slijedi afirmacija osjetilno-empirijskog vrijednosnog sustava u kojem se stežu materijalistički i idealistički svjetonazori, iz čega bi mogla izrasti nova paradigma »ljudskog kulturnog izraza«. Ova bi paradigma trebala uspostaviti ravnotežu između intuitivnog i diskurzivnog. To je vrlo značajno u ovo naše doba sve izraženije prevage na stranu scijentizma; jedino se tako, zapravo, može ostvariti »kultura« kao način života u totalitetu.

Kultura je organski dio života, neophodan a ne izdvojen i posvećen;¹ ona je očitovanje ljudskosti u njezinoj sveobuhvatnosti. Kultura je složena cjelina, sveobuhvatan intelektualni poduhvat, spontan u svojoj nužnosti i promišljen u svojoj svrhovitosti. Rodena je onda kada je čovjek postao svjestan sebe povrh svog zadanog objektivnog položaja. Kultura čini nadorgansku sastavnicu evolucije ljudske vrste, njezinu, darlingtonovski rečeno, povijest.² Nju, držim, valja promatrati u međuzavisnosti s organskom (biološkom) sastavnicom ljudske evolucije.

* Ovaj rad predstavlja pisanu varijantu referata koji je pod naslovom »Kultura treba živjeti!« održan na *Znanstvenom savjetovanju »Kultura i društvo«* u Zagrebu, 16. listopada 1988, u sklopu *II. susreta diplomiranih organizatora kulturnih djelatnosti* (Zagreb — Zečevo, 16—18. X. 1988).

¹ Vidi Antonin Artaud, *Pozorište i njegov dvojničnik*, Beograd, 1971. Artaud posebnu važnost pridaje zamisli o kulturi kao spontanom očitovanju ljudskosti u njezinoj sveobuhvatnosti. On je, sljedstveno tome, za to da se kultura shvati ne kao izdvojeni i posvećeni dio života nego kao njegov neophodan organ. Ostavljajući po strani neka Artaudova pesimistička prepoznavanja pogubnosti sveopće racionalizacije, apstrahirajući potom i njegovu težnju da isključivo u spontanosti potvrdi pravi način života i pravi uvjet za kulturno življenje, njegova mi se ideja o »kulturi u akciji«, dakle misao o tome da kulturu treba živjeti, čini zanimljivom i poticajnom. Ovakvo razmatranje kulture može pripomoći tome da se bolje shvati, protumači pa i usmjeri ostvarenje cjelokupne ljudskosti kroz koju svaki pojedinac uspostavlja vlastiti integritet i svoju vlastitu slobodu kao zalag za slobodno i progresivno društvo.

² Vidi C. D. Darlington, *The Facts of Life*, London, 1953.

«Čovjek je ono što jeste zbog svoje prirode i svoje stečevine (tj. kulturnog sastojka — op. J. G.)», ustvrdio je T. Dobzhansky,³ pa kulturnoj komponenti pripisuje veću pokretljivost i nadmoć u prilagodivanju, što čovjeka čini gospodarom a ne robom njegovih gena.⁴ Čovjek je na ovaj način u sve nadmoćnijoj mjeri k u l t u r n o b i ć e epigenetičkih, rekao bih, svojstava. Razvijanje i nadorganskih novotvorina omogućava uzbiljenje vrijednosti i mudrosti, praktičku potvrdu ideje humaniteta. Ostvarivanje humanih vrednota u čovjeku i njegovim djelima zalag je za p r o g r e s koji u prirodi, izvan čovjekove volje, ničim nije zajamčen.⁵

Čovjek ostvaruje svoju ličnost, tj. kulturu, osobnim zalaganjem i stvaralačkim radom, pa se time uključuje u određeno vrijeme i u određeni prostor, stvara pretpostavke za svoju egzistenciju: određeno materijalno blagostanje, sigurnost izvan sebe i u sebi, pouzdanje u vlastitu duhovnu snagu.

Duhovna snaga usmjerava ka spoznaji istine, a nužna skepsa upućuje na otvaranje pitanja. Pitanjima se pak utire put ka razumijevanju, neophodnom, kako je još u 12. stoljeću zastupao Pierre Abélard, da bi se vjerovalo, što je duhovni pokretač svake akcije na nadorganskoj razini. Dakako da pri ovakvom umovanju ne smijemo zapostaviti ni biološku stranu čovjeka, koja više ili manje naglašeno svagda i u svakoga uspostavlja najprije animalnu potrebitost. Ako hoće opstati, čovjek svojoj prirodosti mora udovoljiti, a to, dakako, postiže svojim radom. Svijest o tome izdiže ga iznad instiktivne, prirodne razine, svojom moći razmišljanja on sebi omogućava bolji rad i time kvalitetnije zadovoljavanje elementarnih potreba te otkriva nove potrebe koje stvaraju dodatne motive za rad. Jedno s drugim usavršava stvaralački rad i tako uvjetuje slijed zbivanja, tj. otvara prostor ljudske povijesti. Učvršćen na stečenom iskustvu čovjek u sadašnjosti stvara ono što će ga zadovoljiti u budućnosti, i tako stvara svoju k u l t u r u ,⁶ prirodnu dimenziju stvarnosti svjesno nadograđuje novom, višom dimenzijom: p r e ž i v l j a v a n j e čovjek nadograđuje proživljavanjem.

Na razini proživljavanja čovjek je kulturno biće kojemu je život kulturom određen (kulturom je određeno njegovo djelovanje i ponašanje, njegovo mišljenje i njegovi osjećaji).⁷ Oblikujući kul-

³ *Evolucija čovečanstva*, Beograd, 1982, str. 35.

⁴ *Usp. Isto*, str. 354.

⁵ «U budućnosti», piše Dobzhansky (*Isto*, str. 12), «progres nije neminovnost; ne jamči ga ni jedan prirodni zakon; ali možemo mu stremiti».

⁶ *Usp. E. F i n k , Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Beograd, 1984, 14. pogl.

⁷ *Usp. E. K a l e , Uvod u znanost o kulturi*, Zagreb, 1982, str. 118.

туру čovjek se kroz nju ispoljava i izražava svojom sposobnosti da osjetilno prikaže duhovno u kojemu su sublimirane sve njegove primordijalne biološke pretpostavke i date prirodne okolnosti. Od posve primitivnih oblika dolazi se do sve savršenijih što stvaraju svoja oruđa i svoje organe, dakle, strukturiraju se na višoj razini od organske, tako da svojom nadmoćnosti preoblikuju zatečene i omogućavaju nove oblike ostvarivanja ličnosti.

Kultura je činjenica aktivnog ponašanja i dinamična je u svojoj nužnoj djelotvornosti, gdje više, gdje manje ali nigdje bez barem minimalna pokreta. Djelotvornost se kulture očituje u sklapanju kulturnih elemenata u više kulturne oblike, u cjeline tipične po svom ustrojstvu, što zavise od različitih uvjeta u kojima nastaju.

Već kulturni element, kao najmanji kulturni oblik, ima svoj izgled, svoju zadaću i primjenu, svoju vrijednost i značaj. Iz elemenata se stvaraju sklopovi, iz ovih onda cjeline što sadržavaju kvalitete svojih manjih oblika, svakog pojedinačno i njihovu zajedničku konačnu vrijednost. Funkcioniranje svega ovoga te mišljenje i osjećanje ovise o vrednotama na kojima se utemeljuju i o svjetonazoru kulturne sredine u kojoj sve to nastaje i djeluje.

Promotrimo li prostor ljudske povijesti uočiti ćemo fluktuaciju sustava vrijednosti u kojima se kultura očituje. »Ljudski kulturni izraz«, prema P. Sorokinu,⁹ sadržan je, barem što se povijesti zapadne civilizacije tiče, u trima paradigrama: osjetilnoj, idejnoj i idealističkoj. U prvom, tj. u racionalističkom vrijednosnom sustavu polazi se od materije kao konačne stvarnosti; drugi, tj. teološko-intuitivni vrijednosni sustav pravu stvarnost traži izvan materijalnog, dakle u sferi duhovnog; s trećim, tj. osjetilno-empirijskim sustavom na sintezi smo onoga najboljeg iz osjetilnog i idejnog načina promišljanja.

U navedenim trima paradigrama »ljudskog kulturnog izraza« valja nam tražiti ono što generira neminovne promjene do nove paradigme. S obzirom na to da je između dva oprečna obrasca — osjetilnog i idejnog, već došlo do stjecanja u idealističkom obrascu, valjat će vidjeti da li će iz iste, sada reaktualizirane opreke, ili pak iz rezultata koji je nastao iz konvergencije njezina dva člana, izrasti možda i nešto posve novo.

Na racionalnoj razini svijesti analitička usredotočenost na prosuđivanje mnogo toga ostavlja nepotpunim zbog naravi samoga postupka. Nasuprot tome imamo spoznaju na razini intuitivnog što proizlazi iz neposrednog dodira sa stvarnošću i teži ka sintezi. Prema F. Capri,⁹ posljedak racionalnog jest egocentrično

⁹ *Social and Cultural Dynamics*, New York, 1937—1941.

⁹ *Vrijeme preokreta*, Zagreb, 1986, 1. pogl.

djelovanje, a intuitivnog ekološko djelovanje; agresivnost je osobina prvog, prijemljivost drugog.

Predominacija »muškog«, tj. prvog sistema, u zadnja tri stoljeća, drži Capra,¹⁰ dovela je do dubokog kulturnog nesklada, neravnoteže na svim razinama življenja te u načinu mišljenja i osjećanja. Spomenuta neravnoteža, tj. prevaga na stranu egocentričnog djelovanja, čime je narušeno »zdravlje« ekosistema u kojem je čovjek smješten u svojoj potpunosti, prouzrokovala je potiskivanje neracionalnog pa i izravnog tjelesnog spoznavanja i odnosa čovjeka s onim što ga okružuje; zapostavljena je ona strana, onaj dio čovjeka koji se sublimira u umjetničkom izrazu,¹¹ a to je upravo onaj tankočutniji spoj što čovjeka i prirodu spaja u jedinstvenu cjelinu, dakako, na nadorganskoj razini.¹²

Poimajući kulturu kao način života u njegovoj cjelokupnosti, navedenom spoju valja dati važnost ne u njegovoj mogućoj ekskluzivnosti nego kao mogućnosti svakog pojedinog čovjeka da se sa svojim sposobnostima uključi u ostvarivanje svog naravnog prava na kulturu s punim osjećajem za okolinu i s punom svijesti o njoj. Pun osjećaj i svijest o okolini najnaravniji je na intuitivnoj razini, tj. na sintetičkoj osnovi na kojoj se stvaraju međuodnosi cjelina (analitička razgradnja cjelina, dakle podvrgavanje cjelina racionalnom, omogućava tek spoznaju o njima, što je od sekundarnog značaja u elementarnom njihovom funkcioniranju).

Dakako da je najbolje kad se između intuitivnog i diskurzivnog uspostavi ravnoteža. Tada je kultura, tj. način života u svom totalitetu, u punom naponu svoje dinamike (Grčka u doba Perikla, renesansna Evropa, npr.)

U naše doba preteže scijentizam, ravnoteža je, dakle, poremećena. Kolikogod nas taj trend oslobađa raznih ovisnosti te nam život čini komotnijim, to nas i udaljava od prirodnosti, postavlja nas čak u antagonistički položaj prema prirodi koju onda izravno ugrožavamo i do krajnje neugodnih posljedica najprije za nas same. Tome će biti tako sve dok scijentizam bude isključivo u službi agresivnog napretka, sve dok ne bude umekšan kvalitetama prijemljivosti.

Riječ je dakle o scijentizmu koji bi valjalo korigirati poradi uravnoteženja u onome smislu na koji nas napućuje primordijalna sveza s prirodom.¹³ Prisjetimo se ovdje tkalačke tradi-

¹⁰ Vidi *Isto*.

¹¹ Ovdje se ponovno prisjećam Artauda.

¹² Bilo bi dobro da se potrudimo i ovako shvatiti Marxovu konstataciju (*Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844*) o organskoj povezanosti društva i prirode!

¹³ Ovdje ne bi valjalo pomisliti na fideizam!

cije Navajo Indijanaca. Oni, naime, ne porubljuju svoja tkanja, da ne bi sputali duh koji je u tim tkanjima! Imaginativni smisao, imaginativna moć tih ljudi znatno oplemenjuje materijalnu činjenicu i prvobitnu potrebu, te se na simbolički način izražava stvarajući, otvarajući daljnje mogućnosti za prevladavanje isključivo organske stvarnosti k višem načinu preživljavanja, k proživljavanju u razvijenijem obliku, tj. u kulturnoj dimenziji stvarnosti.¹⁴

Težnja k smislenom načinu života, tj. ka kulturi stara je koliko je stara i svijest čovjeka da se može simbolički izražavati. Na simboličko izražavanje čovjek je pak potaknut osjećajem vlastite bespomoćnosti, i, iz toga onda, potrebe da taj osjećaj prevlada u svrhu ovladavanja stvarima i pojavama prirode usred koje se zatekao kao najrazvijenija njezina mogućnost.

U fluktuirajućoj svojoj evoluciji čovjek se spram prirode različito postavljao pa je i njegova prirodnost na različitim stupnjevima. Naša planeta je i materijalni i duhovni prostor u kojem se ostvarujemo. Na nadorganskoj razini dano nam je misliti na dva bitna načina: 1. misliti za život, 2. misliti život. S prvim načinom oplemenjujemo repertoar održanja pa time stvaramo pretpostavke za viši oblik, tj. način mišljenja i djelovanja.

Misliti život znači percipirati njegovu prirodnu zadanost kao otvorenu mogućnost za nadograđnju nematerijalnim, što se oblikuje u višu svijest o postojanju. Izvan svoje biološke stvarnosti čovjek ima svoje specifičnosti kao društveno i kulturno biće, i to ga dopunjuje do njegove cjelovitosti.

Život čovjeka, dakle, možemo objasniti biološkom i nadbiološkom, tj. društveno-kulturnom stvarnošću, u njihovoj komplementarnosti najbolje, te, iz toga, svaku od dvije zakonitosti i posebno do potpunog sagledavanja morfološkog i funkcionalnog razvoja čovjeka.

Za razliku od biološke evolucije, koja se zaustavila pred više desetaka tisuća godina, društvena i kulturna evolucija je nastavljena, sad već možemo reći, do zabrinjavajućeg udaljavanja od naše biološke i ekološke osnove.¹⁵ Ono što zabrinjava jest činjenica da to udaljavanje ne prati potrebna doza mudrosti, kad već mudrost nije spriječila ili barem u razumne razmjere svela udaljavanje.

¹⁴ U čuvenoj se zadarskoj *Stalnoj izložbi crkvene umjetnosti*, na primjer, može vidjeti čipka koju je stanovita koludrica radila više od dvadeset godina! To nam svjedoči o jednom višem obliku preživljavanja, o elementarnoj potrebi sublimiranja materijalne datosti. Konkretna vid ove činjenice sam po sebi dovoljno uvjerljivo brani činjenicu od svakog pokušaja da je se izmisticira.

¹⁵ Usp. F. Capra, *Nav. dj.*

Od naše smo se biološke i ekološke osnove udaljili do zaista nevjerojatnih tehnoloških visina s kojih nam se toliko vrti u glavi da znamo zaboraviti i tko smo i iz čega smo, pa i do iznemoglosti napastujemo našu planetu i takvim umjetnim elementima kakav je, recimo, »cezij 137«. To nas, dakako, ne vodi baš u zdraviji život. Da nas ne bi zadesila tužna sudbina Edipova, nemojmo prirodne činjenice obrtati pa ih sebi i nasilno potčinjavati, uvjereni da na pravi način slijedimo trag frensisbejknovskih materijalističko-empirističkih postavki iz kojih izbija teza o nužnosti da čovjek potpuno zagospodari prirodnom okolinom, zaboravljajući pri tome ono što se nikako ne bi smjelo zaboraviti — da »čovjek pripada zemlji«¹⁶ a ne obrnuto. Nužno je, dakle, afirmirati svijest o tijesnoj i sudbinskoj međuzavisnosti čovjeka i prirode koja pruža čovjeku šansu da se u njoj k svome potpunome dobru snađe.

Ekološka svijest, tj. pozitivan, konstruktivan odnos prema prirodi kulturni je čin prvorazrednoga značaja za istinsko prijemljivo življenje. Oдавде, držim, treba polaziti u svaku kulturnu akciju, da bi ova bila djelatna u uspostavljanju nužnoga ravnovjesja između fizičke i društvene okoline, bez čega se ne može kvalitetno i perspektivno živjeti.

U komplementarnom odnosu čovjeka i prirode možemo naći, siguran sam, temeljno polazište na putu k pronalaženju nove paradigme »ljudskog kulturnog izraza« u kojoj ćemo kulturu sigurnije odrediti kao »osnovni element vitalnosti društva«,¹⁷ element koji mora biti utkan u sve ljudske pojedinačne i kolektivne aktivnosti i radnje kako bi im osigurao entitet i identitet u strukturi i funkciji.

¹⁶ Kako je u svom pismu predsjedniku SAD, g. 1854. istaknuo indijanski poglavica plemena Seattlea (nav. prema *Vjesnik u srijedu*, Zagreb, 5. VI 1976).

¹⁷ *Shvatiti i djelovati*, Zbornik Unesco-a, Zagreb, 1979, str. 20.

LITERATURA

- Artaud, A. 1971. *Pozorište i njegov dvojniki*, Beograd.
- Capra, F. 1986. *Vrijeme preokreta*, Zagreb: Globus.
- Darlington, C. D. 1953. *The Facts of Life*, London: Allen and Unwin.
- Dobzhansky, T. 1982. *Evolucija čovečanstva*, Beograd: Nolit.
- Fink, E. 1984. *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Beograd: Nolit.
- Kale, E. 1982. *Uvod u znanost o kulturi*, Zagreb: Školska knjiga.
- Marx, K. 1977. *Ekonomsko-filozofski rukopisi iz 1844*, Beograd: Prosveta — BIGZ.
- Shvatiti i djelovati, Zbornik Unesco-a*. 1979. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske.
- Sorokin, P. 1937—41. *Social and Cultural Dynamics*, New York: American Book Company.

*Juraj Gracin: TOWARDS THE NEW PARADIGM
IN CULTURE*

S u m m a r y

Assuming that culture is the »organic part of life« the author concludes that »culture should be lived«. Keeping in mind the above, Artaud's conceptions which contain a rather significant assertion about the spontaneity of culture, this paper has synthesized some of the modern conceptions of culture as part of the overall cultural development of the human race, and at that in the closest contact with nature. Thus the affirmation of the sensorial-empiric value system has been built, in which materialistic and idealistic views are being acquired, and the new paradigm of the »human cultural expression« has been formed. This paradigm should be able to function as an equilibrium between the intuitive and the discursive. This conception is rather significant for this age, since it leans towards a more overpowering conception in favour of scientism; only thus can »culture« come into realization as the way of life in its totality.